

Mr. sc. Aldin Goletić

Kantonalni zavod za medicinu rada i sportsku medicinu Zenica
adi_g_orange@yahoo.com

RAZLIKE U INTENZITETU STRESA I STRATEGIJAMA SUOČAVANJA SA STRESOM KOD DEMINERA S OBZIROM NA RADNO MJESTO I DUŽINU RADNOG STAŽA

Sažetak

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na radno mjesto i dužinu radnog staža. U istraživanju je učestvovalo 216 ispitanika, odnosno deminera Oružanih snaga BiH, različite dužine radnog staža, iz više deminerskih timova Oružanih snaga BiH, te koji rade na različitim, odnosno specifičnim poslovima i radnim uslovima, ovisno o vrsti radnih aktivnosti. U istraživanju su korišteni sljedeći mjerni instrumenti: Upitnik općih podataka, Upitnik intenziteta stresa na radu (JSI) i Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera (CISS). Rezultati istraživanja pokazali su da, u cijelosti, nisu utvrđene značajne razlike u intenzitetu stresa i strategija suočavanja sa stresom s obzirom na radno mjesto i dužinu radnog staža. Razlike su nađene kod intenziteta stresa u odnosu na radno mjesto i radni staž, te kod suočavanja usmjerenog na emocije i suočavanja usmjerenog na problem u odnosu na radno mjesto.

Ključne riječi: stres, intenzitet stresa, strategije suočavanja sa stresom

1. Uvod

Riječ stres danas je toliko često u svakodnevnoj upotrebi da gotovo svako smatra da zna što ona znači i na šta se sve odnosi. Savremenim pojmom stresa označava se stanje organizma u kojem doživljavamo prijetnju vlastitom integritetu. Stanje prijetnje tjelesnoj, duševnoj, socijalnoj i duhovnoj ravnoteži označava se stresom, a faktore koji prijete ravnoteži nazivamo stresorima. Drugim riječima, stresna

situacija jeste svaka koja zahtijeva prilagodbu organizma. Stresori potiču različitu reakciju u svakom pojedincu, ali i opću stresnu reakciju svojstvenu svima. Čovjek reagira borbom, bijegom ili imobilizacijom (umrtvljenjem). Prejak ili preslab, odnosno neprimjeren stresni odgovor može dovesti do različitih tjelesnih bolesti i duševnih poremećaja (Hudek-Knežević i Kardum, 2006).

Danas se u psihološkoj literaturi mogu naći različite definicije pojma suočavanja sa stresnim situacijama ovisno o teorijskim orijentacijama i području istraživanja različitih autora. Stres predstavlja faktor koji pokreće prevladavajuća ponašanja, a ona su ustvari ta koja su u vezi s ishodima stresa (Havelka, 1998). Za načine suočavanja i prevladavanja stresa smatra se da predstavljaju jedan od najznačajnijih izvora individualnih razlika. Endler i Parker zastupaju shvatanje da postoje tri dimenzije suočavanja: suočavanje usmjereno na problem, suočavanje usmjereno na emocije i suočavanje usmjereno na izbjegavanje (Lazarus i Folkman, 2004). Zadnja dimenzija odnosi se na kognitivne, emocionalne ili bihevioralne napore i pokušaje udaljavanja, bilo od izvora stresa ili od psihičkih i tjelesnih reakcija na stresor. Podijeljena je na izbjegavanje usmjereno na ljude (socijalna diverzija), što se manifestuje kroz pojačano druženje s ljudima iz vlastitog socijalnog okruženja, i usmjeravanje na novi zadatak (distrakcija) koji nije povezan sa stresnom situacijom ili događajem (Endler i Parker, 1990).

U novije vrijeme stres na radu predstavlja značajan problem, za čije se izučavanje sve više koristi integrativno-procesni model koji uključuje spoljašnje zahtjeve, pritiske i opterećenja koja se smatraju izvorima stresa, zatim određene sistemske promjene u organizmu koje se označavaju kao stresna reakcija ili sindrom stresa, kao i posljedice koje mogu biti štetne za zdravlje i radnu sposobnost zaposlenih (Leiter i Maslach, 2011).

Još prije deset godina Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) proglasila je stres na radnom mjestu svjetskom epidemijom, a otad se stres na poslu još više povećao zbog produbljene globalne krize i nezaposlenosti. Danas se kao najstresnija zanimanja vrlo često izdvajaju deminer, pilot, policajac, vojnik, vatrogasac, ljekar u prvoj pomoći, kontrolor zračnog saobraćaja, učitelj i građevinski radnik (Božičević i sar., 2010).

U deminiranju rizik je u velikoj mjeri prisutan, posebno kao izloženost neznogi, nesreći, stradavanju deminera. Pogibeljni radni uslovi demi-

nerskog posla proizlaze iz objektivne opasnosti koju mogu prouzročiti eksplozivna sredstva. Reagiranje u opasnim i pogibeljnim situacijama ovisi o individualnim značajkama pojedinaca. Poznata je činjenica da neki pojedinci u situaciji izrazite opasnosti obavljaju svoje zadaće kao da su uslovi potpuno normalni, što bismo mogli pretpostaviti i za deminere, dok drugi pobjegnu iz opasne situacije (Vizek-Vidović, 1990). Postoji slab interes nadležnih za psihičko zdravlje deminera i nedostatak istraživanja o ovoj temi. Svakodnevnicima ovih djelatnika ispunjena je mnoštvom stresnih situacija koje ponekad poprimaju karakteristike traumatskih događaja. Od 1996. godine do danas prilikom obavljanja poslova deminiranja terena stradalo je ukupno 113 deminera, od čega je 30 deminera lakše povrijeđeno, 37 su zadobili teže povrede, dok je 46 deminera smrtno stradalo. Trenutna veličina minski sumnjive površine u BiH iznosi 1.239 km² ili 2,5 % u odnosu na ukupnu površinu BiH. Godišnji prosjek, kada je riječ o deminiranoj površini, iznosi oko 12 kvadratnih kilometara. Procjenjuje se da je BiH kontaminirana sa još oko 120.000 mina i neeksplozivnih ubojitih sredstava, a od kojih je ugroženo oko 540.000 građana (<http://www.bhmac.org/ba/stream.daenet?kat=1>).

2. Predmet, značaj i instrumenti istraživanja

Osnovni predmet ovog istraživanja jesu razlike u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom s obzirom na radno mjesto i dužinu radnog staža kod deminera Oružanih snaga BiH. Želi se ustanoviti u kojoj mjeri je prisutan stres kod deminera, koje strategije suočavanja sa stresom preferiraju, kao i njihove razlike u odnosu na radno mjesto i dužinu radnog staža.

Opći značaj ovog istraživanja ogleda se u tome što su vrlo malo vršena ovakva istraživanja kod populacije deminera u BiH i susjednim zemljama i o tome uglavnom ima malo podataka. Ovo istraživanje pokazuje jedan novi pristup u razumijevanju zaposlenika koji rade na opasnim i životno ugrožavajućim poslovima i njihov odnos prema radu (vojska, policija, vatrogasci i dr.), a prije svih kod deminera i sličnih zaposlenika u vojsci. Također, postoji nada da će ovo istraživanje ukazati i na potrebu uvođenja psihološke podrške, ne samo nakon doživljene nesreće ili prisustva nesreći, već nakon i zahtjevnijih deminerskih zadataka i intervencija, zatim dodatno rasvijetliti stres u radu deminera, učestalost korištenja strategija suočavanja sa stresnim situacijama itd.

U istraživanju je sudjelovala skupina od 216 ispitanika različite dužine radnog staža koja obuhvata deminere iz više deminerskih timova Oružanih snaga BiH, koji rade na različitim, odnosno specifičnim poslovima i radnim uslovima ovisno o vrsti radnih aktivnosti.

Za mjerenje zavisne varijable intenziteta stresa u radu kod deminera koristili smo instrument koji je konstruirao L. J. Steyn 2004. godine, a koji se koristi za ispitivanje nivoa intenziteta stresa na radu. Upitnik se sastoji od 20 tvrdnji koje predstavljaju moguće simptome stresa. Sudi-onikov je zadatak da procijeni na skali od 1 (nikada nije prisutan) do 5 (gotovo uvijek prisutan) u kojoj mjeri je određen simptom prisutan u njegovom svakodnevnom radu. Na osnovu rezultata koje ispitanik ostvari na upitniku, mogu se razlikovati 4 nivoa intenziteta stresa: odsustvo stresa, nizak, umjeren i visok intenzitet stresa. Najmanji mogući rezultat je 20, a najveći mogući je 100.

Za mjerenje zavisne varijable strategija suočavanja sa stresom koristili smo *Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera (CISS)*. CISS se koristi za ispitivanje korištenja strategija suočavanja sa stresom. Autori su nastojali da razviju mjeru stilova suočavanja kao stabilnih karakteristika ličnosti. Upitnik ima 48 tvrdnji koje su grupisane u tri subskale (po 16 tvrdnji): suočavanje usmjereno na emocije, suočavanje usmjereno na problem i izbjegavanje. Subskala izbjegavanja sastoji se od dvije subskale: distrakcije i socijalne diverzije. Na skali od 5 stupnjeva ispitanici procjenjuju koliko koriste određene tipove aktivnosti pri susretu sa stresnom situacijom, gde je 1 – uopće ne koristim, a 5 – u potpunosti koristim.

Za mjerenje nezavisnih varijabli radno mjesto i dužina radnog staža koristili smo mjerni instrument *Upitnik općih podataka*, koji je sastavljen za potrebe ovog istraživanja. Upitnik se sastoji od 4 pitanja, a ispitanici sami utvrđuju obilježja. Pitanja u ovom upitniku odnose se na sljedeće podatke: inicijali ispitanika, godina rođenja, radno mjesto i dužina radnog staža (ukupni radni staž i radni staž kao deminer).

3. Rezultati istraživanja

3.1. Test normalnosti distribucije rezultata

Za ispitivanje normalnosti raspodjele ispitivanih parametara korišten je statistički Kolmogorov-Smirnov test. Ovaj test uspješno se realizirao kroz statistički modul (alat) u aplikacijsko-softverskom paketu SPSS, a dobiveni rezultati prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1. Normalnost distribucije odgovora

Skale	Kolmogorov-Smirnov test	
	Rezultat	Značajnost
Intenzitet stresa	0,137	0,000
Suočavanje usmjereno na emocije	0,077	0,003
Suočavanje usmjereno na problem	0,165	0,000
Suočavanje usmjereno na izbjegavanje	0,095	0,000

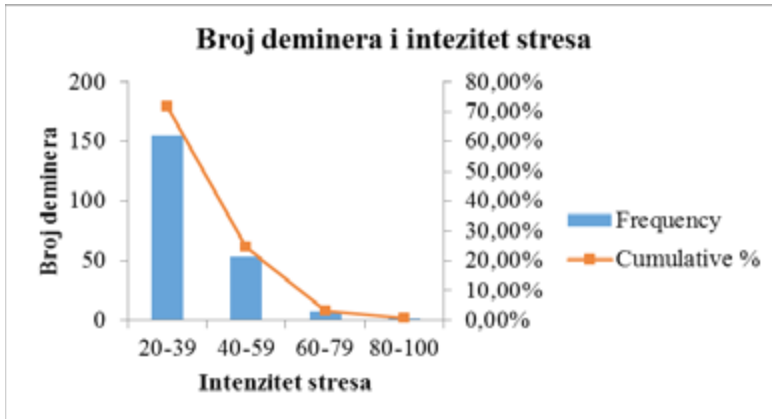
Prema dobijenim rezultatima, u smislu statističke značajnosti vidi se da sve skale imaju značajnost 0,000, odnosno 0,003 kod suočavanja usmjerenog na emocije, koje su manje od $\alpha = 0,05$. To pokazuje da se na svim ispitivanim skalama distribucija rezultata statistički razlikuje od normalne.

3.2. Izraženost varijabli istraživanja

3.2.1. Izraženost intenziteta stresa kod deminera

Prema rezultatima dobijenim primjenom Upitnika intenziteta stresa (JSI), od 216 deminera, 71,76 % ne pokazuje znakove stresa, 24,54 % pokazuje znakove niskog intenziteta stresa, 3,24 % pokazuje znakove umjerenog stresa, te 0,46 % deminera pokazuje znakove visokog intenziteta stresa (Slika 1).

Deskripcija rezultata (raspon skorova, prosječna izraženost, koeficijenti asimetrije i zaobljenosti i dr.) za skalu intenziteta stresa prikazana je u Tabeli 2.

Slika 1. Intenzitet stresa kod deminera

Tabela 2. Deskripcija rezultata za skalu intenziteta stresa kod deminera

	Min	Max	AS	SD	Median	Variance	Skewness	Kurtosis
Intenzitet stresa	20	81	34,04	12,44	30,00	154,72	1,075	0,672

Na osnovu podataka u Tabeli 2. može se vidjeti da srednja vrijednost intenziteta stresa dobijena na uzorku od 216 deminera iznosi 34,04, što ukazuje da je ona niža od teorijske srednje vrijednosti i odgovara rezultatima koji ukazuju na normalno funkcionisanje ispitanika.

3.2.2. Izraženost u korištenju strategija suočavanja sa stresom kod deminera

U Tabeli 3. data je deskripcija rezultata dobijenih primjenom Upitnika suočavanja sa stresnim situacijama po Endleru i Parkeru (CISS).

Tabela 3. Deskripcija rezultata za skale strategija suočavanja sa stresom kod deminera

	Min	Max	AS	SD	Median	Variance	Skewness	Kurtosis
Suočavanje usmjereno na emocije	18	70	39,11	10,62	38,00	112,840	0,536	0,101
Suočavanje usmjereno na problem	11	45	36,04	7,60	38,00	57,840	-1,241	1,160
Suočavanje usmjereno na izbjegavanje	19	65	43,44	11,62	46,00	135,011	-0,308	-0,856
Distrakcija	7	35	20,27	6,81	22	54,354	-0,121	-0,501
Socijalna diverzija	11	30	23,31	20,21	51	157,687	-0,610	-1,002

Od strategija suočavanja sa stresom, demineri najviše koriste suočavanje usmjereno na izbjegavanje (AS = 43,44; SD = 11,62), mada se socijalna diverzija (AS = 23,31; SD = 20,21) koristi nešto više u odnosu na distrakciju (AS = 20,27; SD = 6,81). Prema dobijenim rezultatima slijedi suočavanje usmjereno na emocije (AS = 39,11; SD = 10,62), a u najmanjoj mjeri demineri koriste suočavanje usmjereno na problem (AS = 36,04; SD = 7,60).

3.3. Razlike u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na radno mjesto i dužinu radnog staža

U okviru ovog istraživanja nastojale su se utvrditi razlike u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na radno mjesto i dužinu radnog staža (ukupni radni staž i radni staž kao deminer). S obzirom na to da rezultati nemaju normalnu raspodjelu, za dokazivanje ili utvrđivanje značajnosti razlika ispitivanih parametara korišten je Kruskal-Wallisov test, a najznačajnije karakteristike date su u Tabelama 4, 5. i 6.

Tabela 4. Rezultati testa razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na radno mjesto (Kruskal-Wallisov test)

	Radno mjesto	Broj ispitanika	Srednji rang	Chi-Square	Asymp. Sig.
Intenzitet stresa	U minskom polju	157	119,95	19,338	0,000
	Izvan minskog polja	59	78,03		
Suočavanje usmjereno na emocije	U minskom polju	157	84,22	12,266	0,000
	Izvan minskog polja	59	117,62		
Suočavanje usmjereno na problem	U minskom polju	157	121,33	3,633	0,044
	Izvan minskog polja	59	103,68		
Suočavanje usmjereno na izbjegavanje	U minskom polju	157	109,63	0,189	0,663
	Izvan minskog polja	59	105,48		

$$X^2 = 3,543, df = 1$$

Iz Tabele 4. vidi se da su nađene značajne razlike u intenzitetu stresa s obzirom na radno mjesto deminera. Također, iz dobijenih prosječnih rangova vidi se da je intenzitet stresa veći kod onih deminera koji rade direktno u minskom polju, dok je niži kod deminera koji rade izvan minskog polja, odnosno kod deminera koji obavljaju druge poslove,

poput administrativnih poslova, vozača, medicinskih tehničara, deminera koji rade sa psima ili mašinama na daljinsko upravljanje i sl. Značajne razlike u korištenju strategija suočavanja sa stresnim situacijama s radnim mjestom deminera nađene su kod suočavanja usmjerenog na emocije i suočavanja usmjerenog na problem, a kod suočavanja usmjerenog na izbjegavanje nisu nađene. Dobijeni prosječni rangovi pokazuju da deminera koji rade u minskom polju učestalije koriste suočavanja usmjerena na problem i izbjegavanje od deminera koji ne rade direktno u minskom polju, dok suočavanje usmjereno na emocije više koriste deminera koji rade izvan minskog polja.

Tabela 5. Rezultati testa razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na ukupni radni staž (Kruskal-Wallisov test).

	Ukupni radni staž	Broj ispitanika	Srednji rang	Chi-Square	Asymp. Sig.
Intenzitet stresa	1-5	57	73,08	60,958	0,000
	6-10	71	93,76		
	11-15	52	124,75		
	>15	36	170,18		
Suočavanje usmjereno na emocije	1-5	57	105,52	1,562	0,668
	6-10	71	104,26		
	11-15	52	119,53		
	>15	36	109,58		
Suočavanje usmjereno na problem	1-5	57	113,39	2,793	0,425
	6-10	71	110,20		
	11-15	52	110,74		
	>15	36	92,92		
Suočavanje usmjereno na izbjegavanje	1-5	57	102,00	1,167	0,761
	6-10	71	109,13		
	11-15	52	104,64		
	>15	36	114,11		

$$\chi^2 = 7,815, df = 3$$

U Tabeli 5. dati su rezultati testa razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na dužinu ukupnog radnog staža. Značajne razlike nađene su samo kod intenziteta stresa ($\chi^2 = 60,958, p = 0,000$) u odnosu na ukupni radni staž, dok razlike između skala suočavanja usmjerenih na emocije, problem i izbjegavanje u odnosu na ukupni radni staž nisu nađene.

Iz dobijenih prosječnih rangova, može se uočiti trend rasta intenziteta

stresa s dužinom ukupnog radnog staža, odnosno može se zaključiti da demineri koji imaju više radnog staža imaju veći intenzitet stresa. Također, iz dobijenih prosječnih rangova može se uočiti da suočavanje usmjereno na emocije najučestalije koriste demineri ukupnog radnog staža 11 do 15 godina, a najmanje 6 do 10 godina. Suočavanje usmjereno na problem najviše koriste demineri 1 do 5 godina ukupnog radnog staža, a najmanje demineri više od 15 godina, dok suočavanje usmjereno na izbjegavanje najučestalije koriste demineri više od 15 godina, a najmanje 1 do 5 godina dužine ukupnog radnog staža.

Tabela 6. Rezultati testa razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na deminerski radni staž (Kruskal-Wallisov test)

	Deminerski radni staž	Broj ispitanika	Srednji rang	Chi-Square	Asymp. Sig.
Intenzitet stresa	1-5	68	75,96	57,391	0,000
	6-10	97	102,92		
	>10	51	162,50		
Suočavanje usmjereno na emocije	1-5	68	106,53	0,167	0,920
	6-10	97	110,38		
	>10	51	107,56		
Suočavanje usmjereno na problem	1-5	68	113,32	0,628	0,730
	6-10	97	107,65		
	>10	51	105,57		
Suočavanje usmjereno na izbjegavanje	1-5	68	102,97	2,311	0,315
	6-10	97	106,62		
	>10	51	117,79		

$$\chi^2 = 5,992, df = 2$$

U Tabeli 6. dati su rezultati testa razlika u intenzitetu stresa i strategijama suočavanja sa stresom kod deminera s obzirom na dužinu deminerskog radnog staža. Značajne razlike nađene su samo kod intenziteta stresa ($\chi^2 = 57,391, p = 0,000$) u odnosu na deminerski radni staž. Razlike između skala suočavanja usmjerenih na emocije, problem i izbjegavanje s obzirom na deminerski radni staž nisu nađene.

Iz dobijenih prosječnih vrijednosti može se, također, uočiti trend rasta intenziteta stresa s dužinom deminerskog radnog staža, odnosno može se zaključiti da demineri koji imaju duži radni staž imaju veći intenzitet stresa.

Iz dobijenih srednjih rangova može se uočiti da suočavanje usmjereno na emocije najučestalije koriste demineri koji imaju radnog staža

kao demineri 6 do 10 godina, a najmanje 1 do 5 godina. Suočavanje usmjereno na problem najviše koriste demineri sa 1 do 5 godina deminerskog radnog staža, a najmanje demineri sa više od 10 godina, dok suočavanje usmjereno na izbjegavanje najučestalije koriste demineri sa više od 10 godina, a najmanje 1 do 5 godina deminerskog radnog staža.

4. Diskusija rezultata istraživanja

S obzirom na to da naše istraživanje, zbog metodološkog pristupa, nije imalo kontrolnu grupu ispitanika, izvršena je komparativna analiza rezultata povezanosti intenziteta stresa, strategija suočavanja sa stresnim situacijama i osobina ličnosti dobijenih u našem istraživanju i rezultata istraživanja različitih autora. Obradujući rezultate istraživanja, nastojalo se rezultate sagledati iz više aspekata, uključujući i neposredna istraživanja.

Prema rezultatima dobijenim primjenom Upitnika intenziteta stresa na radu (JSI) na uzorku od 216 deminera, srednja vrijednost intenziteta stresa kod deminera niža je od teorijske srednje vrijednosti i odgovara rezultatima koji ukazuju na normalno funkcionisanje ispitanika. S obzirom na to da se posao deminera danas vrlo često izdvaja među najstresnijim zanimanjima, dobijeni su rezultati iznenađujući.

Rezultati, dobijeni primjenom Upitnika suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera (CISS), pokazali su da od strategija suočavanja sa stresom, demineri najviše koriste suočavanje usmjereno na izbjegavanje, zatim suočavanje usmjereno na emocije, a u najmanjoj mjeri koriste suočavanje usmjereno na problem. Imajući u vidu rezultate dosadašnjih studija kod populacija koje se bave sličnim, opasnim i životno ugrožavajućim poslovima, primjerice, kod policije ili vatrogasaca, dobijeni su rezultati, donekle, iznenađujući. Pretpostavljalo se da demineri Oružanih snaga BiH kod prevladavanja stresa najviše koriste suočavanje usmjereno na problem, a najmanje suočavanje usmjereno na izbjegavanje, a u ovom istraživanju dobijeni su obrnuti rezultati, koji pokazuju da se demineri slabije adaptiraju na stresne situacije.

Iz dobijenih rezultata može se zaključiti da postoje značajne razlike kod intenziteta stresa u odnosu na radno mjesto i dužinu radnog staža (ukupni i deminerski), zatim kod suočavanja usmjerenih na emocije i problem u odnosu na radno mjesto, dok između ostalih varijabli nisu nađene značajne razlike.

5. Zaključak

Rezultati ovog istraživanja dodatno rasvijetljavaju prisutnost stresa, učestalost korištenja strategija suočavanja sa stresnim situacijama kod deminera itd. Dobijeni rezultati mogu značajno unaprijediti saznanja o predmetu istraživanja, te doprinijeti razvoju postojećih teorijskih modela.

Preporuke za buduća istraživanja uključuju dodavanje još jedne skupine ispitanika (npr. skupina koja radi na poslovima koji su poznati kao poslovi niskog ili nikakvog stresa), ili neke druge kontrolne skupine, kako bi se izvršila međusobna usporedba, kao i uključivanje još nekih sociodemografskih osobina, kao što je npr. starosna dob, bračno stanje, religioznost i slično. Također, ukoliko postoje mogućnosti, preporučuje se dugoročnije praćenje ispitanika, kako bi mogli bolje razumjeti međusobne relacije intenziteta stresa i učestalosti korištenja strategija suočavanja sa stresom.

Na osnovu ovog istraživanja mogli bi se razviti eksperimentalni programi i mjere koje bi imale cilj istraživanje strategija za bolje prevladavanje cijelog niza negativnih pojavnosti koje nosi posao deminera, te na taj način doprinijele i boljoj psihološkoj selekciji, radnoj adaptaciji, vođenju tokom karijere i organizaciji rada deminera i drugog vojnog osoblja. Stručni timovi mogli bi ponuditi niz radionica koje bi se bavile edukacijom deminera što boljeg odabira strategija za suočavanje sa stresnim situacijama, te pružiti savjetodavnu pomoć pri jačanju svijesti o tome koliko uspješno nošenje sa stresom poboljšava ukupnu kvalitetu života svakog pojedinca, što ukazuje i na praktični značaj ovog rada. Pored navedenog, rezultati ovih istraživanja mogu poslužiti kao polazna osnova za buduća naučna istraživanja, a i kao podloga za neke psihoterapijske programe, naročito kada je riječ o psihologiji rada, kliničkoj i vojnoj psihologiji. Također, rezultati ovih istraživanja mogu poslužiti i kao osnova za neke obrazovno-edukativne programe u sklopu nekih specifičnih radionica.

Literatura

- Božičević, V., Brlas, S., Gulin, M. (2010) *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja*. Virovitica: Grafiti Becker.
- Endler, N.S., Parker, J.D.A. (1990) Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Evaluation, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 58.
- Havelka, M. (1998) *Zdravstvena psihologija*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hudek-Knežević, J., Kardum, I. (2006) *Stres i tjelesno zdravlje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (2004) *Stres, procjena i suočavanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Leiter, M.P., Maslach, C. (2011) *Spriječite sagorijevanje na poslu*. Beograd: Mate d.o.o. Beograd.
- Vizek-Vidović, V. (1990) *Stres u radu*. Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Preuzeto [15.11.2013], sa <http://www.bhmac.org/ba/stream.daenet?kat=1>

Aldin Goletić

**DIFFERENCES IN THE INTENSITY OF STRESS AND COPING
STRATEGIES OF DEMINERS CONSIDERING THEIR WORKPLACE
AND LENGTH OF SERVICE**

Abstract

The main objective of this study was to determine the difference in the intensity of stress and coping strategies of deminers with regard to the position and length of service. The study included 216 participants, or deminers of Armed Forces in BiH of varying lengths of service, which include deminers of various demining teams of BiH Armed Forces, who work on different or specific jobs and of working conditions depending on the type of work activity. The following measuring instruments were used for the research: Demographic Information Questionnaire, the Job Stress Inventory (JSI) and Coping Inventory for Stressful Situations, by Endler and Parker (CISS). The results showed that, as a whole, there were no significant differences in the intensity of stress and coping strategies with regard to the position and length of service. Differences were found in the intensity of stress in relation to the position and length of service, and in coping focused on emotions and coping focused on the problem in relation to the workplace.

Keywords: stress, stress intensity, coping strategies

م. ألدین غولتیتش

مدى الاختلاف في شدة الصدمة النفسية واستراتيجيات مواجهة الصدمة عند العاملين في إزالة الألغام من حيث مكان العمل ومدته.

الخلاصة

كان الهدف الأساسي من هذا البحث هو إثبات الفروق في شدة الصدمة النفسية وطرق مواجهة الصدمة عند من يعمل في إزالة الألغام من حيث المكان ومدة عمله. وشارك في البحث ٢١٦ شخصاً، من العاملين في إزالة الألغام في القوات المسلحة البوسنية بفوارق في مدة عملهم، تضم الرجال الذين يعملون في إزالة الألغام وبعض المجموعات للقوات المسلحة البوسنية، وكذلك من يعملون في الأعمال الخاصة وفي الأعمال التي لها ظروف خاصة تبعاً لنوع النشاط. وفي الاستبيان قد استخدمت الآليات التالية: استبيان البيانات الخاصة، استبيان شدة الصدمة النفسية في العمل، واستبيان مواجهة الصدمة في المواقف الشخصية (Endlera, Parker (CISS).

وأظهرت نتائج البحث إجمالاً أنه لا توجد فروق إحصائية دالة في شدة الصدمة وطرق مواجهة الصدمة من حيث مكان العمل ومدة العمل. كما توجد فروق في شدة الصدمة من حيث مكان العمل و مدة العمل وكذلك عند التعامل الذي يتركز على المشاعر والتعامل مع المشكلة من حيث مكان العمل

الكلمات الأساسية: الصدمة النفسية، شدة الصدمة، استراتيجيات، مواجهة الصدمة.